

Annamaria BACIU

Intervenții în regim de urgență asupra picturii murale

Studii de caz

Cuvinte cheie

[conservare, restaurare, intervenție de urgență, documentație]

INTERVENȚII ÎN REGIM DE URGENȚĂ ASUPRA PICTURII MURALE

STUDII DE CAZ

Annamaria BACIU

Sub denumirea generică de **intervenții de urgență** se adună o categorie de acțiuni, teoretic limitate ca număr. Analiza statistică a cazuisticii demonstrează însă că repertoriul intervențiilor de urgență asupra picturii murale devine din ce în ce mai bogat, fiecare monument solicitând o abordare individualizată, dificil de încadrat în tiparele unor reguli.

Relația, indisolubilă până la un punct, dintre pictura murală și suportul zidit al acesteia face ca orice intervenție privind recuperarea sau reabilitarea unuia dintre termenii binomului pictură/perete să nu se poată realiza fără luarea în considerare a „celuilalt partener”.

Astfel, intervențiile asupra structurii de rezistență a unei construcții purtătoare de pictură murală e posibil să solicite demersuri extreme, din categoria extragerii unor anumite suprafețe care se intersectează cu traseele elementelor de consolidare a structurii de rezistență, așa cum și o restaurare de pictură parietală, realizată pe un zid/suport care nu-și mai îndeplinește funcțiunile portante poate să se constituie într-un act cel puțin riscant. Co-existența acestei perechi de termeni ar trebui să se reflecte încă din faza de concepere a proiectului general de restaurare a unui monument, pentru a se putea corela etapele și metodologiile de intervenție specifice fiecăreia dintre componentele respectivului ansamblu construit, fapt declarat și asumat în teorie, dar pe care practica l-a demonstrat mai rar.

Una dintre formele sub care se manifestă intervenția de urgență survine, în cazul picturii murale, de obicei atunci când se trece la executarea elementelor de consolidare a zidăriei, și se constată că pe cel puțin una dintre fețele peretelui există câmpuri decorative. Nevoia de a proteja stratul pictural sau de a-l îndepărta de pe traseele elementelor de consolidare face să fie solicitat un proiect de conservare a componentelor artistice pe durata intervenției la structura construcției. De cele mai multe ori, propunerile specialistului restaurator de pictură murală nu concordă cu proiectul inițial al inginerului structurist, din motive de incompatibilitate a materialelor și tehnicilor de execuție folosite, fiind nevoie nu de puține ori de modificări importante ale proiectului. O situație tot mai des întâlnită în ultima vreme este însă cea în care pictorul restaurator este solicitat în faza de cercetare a monumentului, pentru ca, prin mijloace specifice de investigație, să propună soluții pentru abordarea interdisciplinară a obiectivului și pentru găsirea de formule compatibile pentru toate componentele obiectivului în cauză.

Inițiate ca acțiuni cu real caracter de urgență, a determinat fie de iminența prăbușirii zidăriei suport, fie de starea precară de conservare a straturilor picturale amenințate cu dispariția în lipsa unor măsuri imediate, intervențiile de urgență asupra picturii murale preced și pregătesc acțiunile de consolidare a structurii de rezistență, fac parte din programul de asistență desfășurat pe parcursul consolidării monumentului și, în mod firesc, ar trebui ca după terminarea reabilitării construcției să se dezvolte într-un program de conservare și punere în valoare a componentelor artistice, parte integrantă a ansamblului arhitectural respectiv.

Studiile de caz prezentate în continuare au ca scop evidențierea unora dintre situațiile frecvent întâlnite pe șantierele de reabilitare a patrimoniului construit, în cazul unor monumente purtătoare de componente artistice, aflate, la momentul discuției, în stare de colaps.

Biserica Domnească (Sfânta Treime) din Cerneți, județul Mehedinți

Pentru începuturile bisericii Domnești purtând hramul Sfântei Treimi există două ipoteze de datare: prima îl desemnează pe domnitorul Gheorghe Ghica (1659-1660) ca inițiator al lucrărilor terminate de Grigore Ghica (1663). A doua localizează acest moment mai târziu, în 1676. Zugrăvirea edificiului este atribuită lui Grigore IV Dimitrie Ghica, la 1827, cel puțin ultimul strat de pictură. Construcția este cu adevărat monumentală și reprezintă o raritate în arhitectura românească, îmbinând arhitectura de cult cu

11. Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice Intervenții de primă necesitate la structuri portante istorice

cea de apărare. În exonartex prezintă un sistem absolut original de boltire, bazat pe alternanța trompelor de colț cu arcade în acoladă adosate pereților.

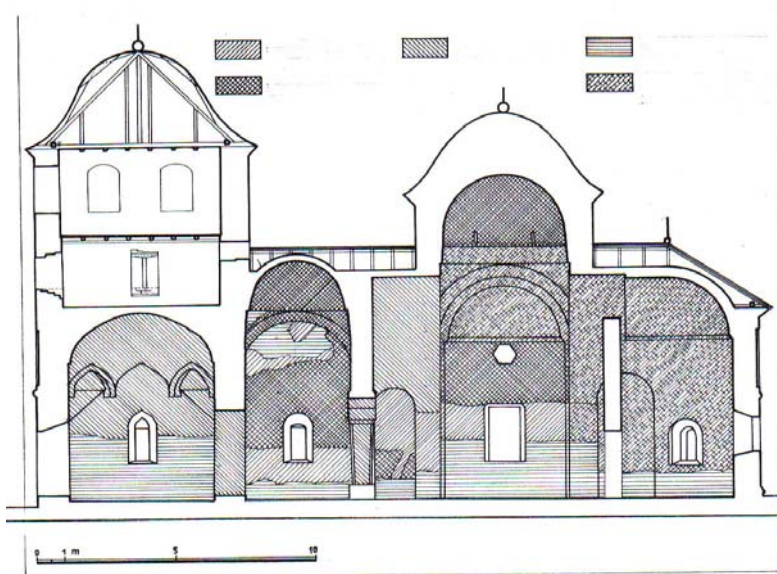

Fig. 1. Secțiune longitudinală, V-E, a bisericii, cu marcarea principalelor categorii de degradări, după distribuția lor pe suprafața interioară. (Cerenți, Mehedinți-1995)

Demersul restauratorului a avut un caracter combinat, de cercetare și de intervenție de urgență, din prima categorie făcând parte cercetarea stratigrafică extinsă, determinată de prezența mai multor straturi de pictură suprapuse, aflate stare de conservare precară executate în tehnici diferite, corespunzătoare mai multor etape de realizare a picturii, corelate cu un număr similar de modificări aduse arhitecturii.

Fig. 2. Vedere în lumină razantă a succesiunii de straturi de pictură murală. Pronaos, perete sud. (Cerenți, Mehedinți-1995)

Pe peretele de nord al endonartexului, sondajele stratigrafice au relevat prezența unei reprezentări ecvestre a Sfântului Dimitrie. Această imagine este înconjurată de o fașă roșie și, tot prin sondaje, s-a dovedit că respectiva scenă nu se încadrează în ciclul iconografic al încăperii, ci este situată într-un câmp

11. Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice Intervenții de primă necesitate la structuri portante istorice

alb de intonaco. Poziția scenei la nivelul comod de lucru al unui om stând în picioare, ca și dimensiunile (100x150cm) și delimitarea perimetrală cu fașa roșie, precum și semnaturile, încercate sub mai multe forme caligrafice, ale numelui *VASILE*, toate acestea pot duce la ipoteza că respectiva suprafață de frescă ar fi putut constitui o probă de lucru a unui meșter. Conform stratigrafiei generale a picturilor de la Cerneți, această bucată de frescă se constituie într-un strat inferior chiar și celor mai vechi urme de pictură (un ornament de tip draperie) ce se mai întâlnesc doar la nivelul endonartexului și al naosului, sub formă de fragmente dispartate. Cercetarea picturii murale din zona draperiei din pridvorul închis a permis corelarea informațiilor cu cele rezultate în urma săpăturii arheologice, coroborarea datelor permițând stabilirea nivelului inițial de călcare din încăperea.

La exterior, biserica păstrează din tencuielile originale tripticul icoanei de hram de pe fațada vestică și, ca o intervenție mai târzie, ceasul solar de pe fațada sudică a pridvorului închis. De remarcat că macheta din secolul al XIX-lea a bisericii, conservată la Muzeul Porților de Fier, indică existența unei picturi în arcaturile registrului superior brâului median, cu sfinți în picioare, informație confirmată de urme de culoare descoperite în zona icoanei de hram, în locuri corespunzătoare reprezentării lor pe machetă.

Intervenția de urgență a urmărit pe de o parte consolidarea straturilor multiple de pictură, protejarea suprafețelor de peliculă picturală din aria de intervenție a constructorului, acestea prezentând de cele mai multe ori culoare pulverulentă sau aflată în proces activ de exfoliere, iar pe de o altă în pregătirea pentru injectare și consolidările propriu-zise ale stratului suport de pictură, și asistând concomitent manopera constructorului în structura masivului de zidărie.

Proiectul de consolidare a zidăriei suport, ridicate din cărămidă legată cu mortar de var și nisip, prevedea turnarea de centuri perimetrale la nivelul fundației, sub nivelul ferestrelor și deasupra cornișei, legate prin stâlpi amplasați la colțuri și la nașterea absidelor laterale și de răsărit, precum și injectări în fracturile din masivul de zidărie.

După pregătirea picturii prin asigurare pentru consolidare și injectare, restaurarea arhitecturii fiind încheiată și recepționată, lucrările au rămas în acest stadiu pentru componentele artistice, din anul 1997, cu celelalte fenomene de degradare active: exfolieri, cruste de săruri, depuneri de praf și materii organice specifice unui spațiu nefuncțional. În concluzie, nefinalizarea procedurilor de conservare, începute ca deschizător de front de lucru pentru intervențiile structurale, a condus la blocarea unei investiții, la degradarea monumentului și la pierderea unui volum important din ceea ce înseamnă pictura murală interioară.

Derularea intervențiilor de restaurare pe parcursul mai multor ani, uneori depășind un deceniu face ca proiectele inițiale, ca și însuși statutul juridic al monumentelor în discuție să sufere modificări, să necesite reactualizări. Biserica Domnească de la Cerneți, aflată la vremea primelor intervenții în custodia Muzeului Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin, din anul 2005 a redevenit biserică de mănăstire, sub jurisdicția Mitropoliei Olteniei, în urmă cu o lună aici punându-se fundațiile a două noi corpuri de chilii.

Recepția pe partea de structură/ arhitectură este finalizată de câțiva ani, în timp ce pentru componentele artistice nu au mai fost alocate fonduri pentru continuarea conservării picturii murale.

Biserica Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul („Coconi”, „a Domnițelor”, „a Beizadelelor”), din Suceava, județul Suceava

Biserica datată la 1643 păstrează decorația exterioară inițială, realizată în oxid roșu de fier pe fresca albă, ornamente care subliniază plastica arhitecturală formată din ocnite, pilaștri și numeroase deschideri (uși și ferestre, pasaje). Intervenția de restaurare a urmărit recuperarea și punerea în valoare a tencuielilor originare, purtătoare de decorație geometrică. Restauratorul de componente artistice a trebuit să asiste intervenția constructorului, atât în faza de trasare a șlițurilor pentru elementele de consolidare a structurii, prin identificarea și relevarea (grafică și fotografică) a elementelor de repertoriu decorativ, cât și în timpul execuției lucrărilor de consolidare, prin decopertarea marginilor tencuielilor originare, din frescă, de sub reparațiile necorespunzătoare, asigurarea acestor margini prin tivire și refacerea aderenței frescei la zidăria suport, în zonele de desprindere.

Fig. 3 Aspect din timpul săpării șlițurilor pentru pilastrul de consolidare a zidăriei. (Coconi, Suceava, 1998)

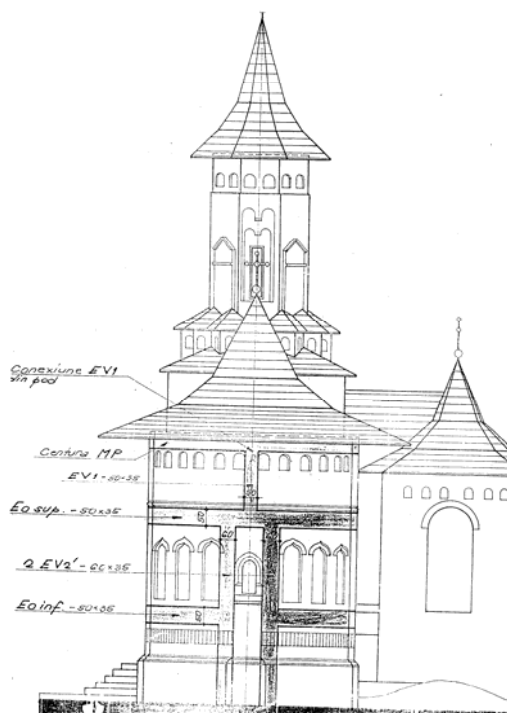

Fig. 4. Filă din proiectul de consolidare a construcției, cu marcarea traseelor centurilor și a pilaștrilor de armare. (Coconi, Suceava-1998)

Fig. 5, 6. Aspecte din timpul conservării tencuielilor decorative. (Coconi, Suceava, 1999)

Un alt aspect important al activității de restaurare a constat în conlucrarea cu echipa de tencuitori a constructorului, pentru realizarea unei tencuieli de completare a suprafețelor lipsă, de o calitate (aspect și granulație) și o cromatică în concordanță cu fragmentele de frescă originare recuperate. Ca tip de delimitare a intervenției noi, s-a optat pentru o ușoară diferențiere cromatică și retragerea sub nivel a stratului de tencuială de completare.

Biserica Sfânta Treime, a mănăstirii Strâmba de Jos (de Jiu), județul Gorj

Mănăstirea Strâmba a fost ridicată în 1597-1599 pe locul unui vechi schit de către Stoichiță Răișeanu și refăcută de către marele armaș Constantin Răișeanu în 1793, an din care datează și pictura în frescă a monumentului.

11. Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice Intervenții de primă necesitate la structuri portante istorice

Fig.7, 8. Vedere a bisericii dinspre latura sudică și în reprezentarea din tabloul votiv din pronaos, cu reprezentarea chivotului, în care pridvorul și corpul bisericii sunt redată ca având aceeași înălțime. (Strâmba, Gorj-1995)

Intervenția de restaurare a urmărit cu prioritate refacerea aderenței dintre straturile de *arriccio* și *intonaco*, atât pentru restabilirea continuității rezistenței mecanice, cât și pentru asigurarea protecției picturii în timpul intervenției de consolidare a structurii de rezistență, operațiune proiectată de tandemul arhitect-constructor.

Fig. 9,10. Vederi din turlă, cu stratigrafia frescelor asigurate pentru intervenția structurală.

Proiectul de consolidare a structurii prevedea ranforsarea turlei, care prezenta o tendință de răsucire în jurul axei, și legarea acesteia de corpul bisericii prin elemente care să coboare de la nivelul turlei până la cel al fundației. Supus în mod repetat la vibrații datorită exploatărilor miniere din zonă, masivul de zidărie a avut de suferit, la fel ca și straturile de pictură, preconsolidarea suportului de frescă fiind obligatorie pentru a permite intervențiile structurale fără pierdere de materie picturală.

Proiectul de consolidare derulându-se pe parcursul mai multor ani, cu pauze importante la Strâmba de Jiu, în noul complex monastic ce s-a ridicat în jurul monumentului s-a inclus și un paraclis care să preia din funcțiile bisericii vechi, a cărei consolidare s-a încheiat cu doi ani în urmă. Proiectul de restaurare a picturii se află în faza de reactualizare.

Biserica Sfântul Gheorghe, din Șerbești (Ștefan cel Mare), județul Neamț

Pe baza pisaniei de piatră de pe fațada vestică a turnului clopotniță, biserica Sf. Gheorghe din Șerbești datează din 1637. Supusă mai multor modificări efectuate mai ales la nivelul paramentului, determinate atât de probleme de statică, cât și de modificarea statutului oficial al construcției, biserica avea să fie obiectul unei cercetări complexe, realizate în vederea restaurării sale.

În conformitate cu tema cadru formulată de CPPCN, s-au efectuat sondaje la nivelul ocnitelor, pe

11. Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice Intervenții de primă necesitate la structuri portante istorice

toate fațadele, folosindu-se ca punct de pornire fisurile deja existente. Întreaga suprafață fusese în repetate rânduri reparată, tencuită și văruiată, după o prealabilă buceardare. În urma sondajelor și a îndepărtării succesive a tencuielilor de secol al XIX-lea din partea inferioară a zidurilor, s-a evidențiat ornamentul în formă de lanț de romburi, care continuă pe fațadele de V, S și E, până la nașterea rezaliturii nordic.

Sondajele au produs informații hotărâtoare pentru evoluția restaurării monumentului, în sensul în care continuitatea brâului median, pictat în frescă și peste suprafața turnului clopotniță a confirmat ipoteza construirii acestuia concomitent cu biserica propriu-zisă. Pe fațada nordică s-au descoperit muchiile vechilor ocnite, care între timp fuseseră zidite și tencuite. Complexitatea decorației pictate, descoperite în urma extinderii cercetării pe întreaga suprafață a frescei originare păstrate a dus la realizarea aspectului final al monumentului și la stabilirea cromaticii de ansamblu. Repertoriul decorativ recuperat se desfășoară pe registre orizontale, pornind de la brâul de zimți din cărămidă ce delimitează soclul de restul peretelui, continuând cu friza mediană a romburilor, și încheindu-se cu amplul registru al ocnitelor mari și mici, cu muchiile marcate de imitația de parament de cărămidă roșie. (Fig. 11,12.)

Fig. 11, 12. Releveul sintetic al cercetărilor stratigrafice pe fațadele de nord și sud (Șerbești, Neamț, 1995)

Limita inferioară a registrului ocnitelor este delimitată de sugestia de draperie, iar cea superioară de coronamentul crucilor, motiv care se regăsește și în câmpul ocnitelor mari. Pe fațadele de nord și sud, imediat sub cornișă, la îmbinarea pereților, s-au descoperit fragmente izolate de frescă, reprezentând elemente vegetale, vrejuri cu flori ieșind dintr-un vas de tip amforă. Rudimente ale aceluiași ornament s-au găsit și de o parte și de alta a ferestrei de pe rezalitul nordic; din păcate acestea au fost în mare măsură distruse de intervenția constructorului, care a plantat exact în acele locuri ștuțurile de injectare a materialului de consolidare a zidăriei.

Întreaga ornamentație a fațadei a fost executată de o manieră spontană, „la mâna liberă”, în oxid roșu de fier, pe tencuiala proaspătă, în condiții asemănătoare executării picturii murale în frescă. Absența unui program decorativ preexistent este demonstrată, pe lângă caracterul liber al tușelor de culoare, de secvențele cu încercări de stabilire a modulului ornamental și a ritmului acestuia pentru zimții de la soclu, de pe fațada nordică, soluția finală fiind cea care se regăsește pe fațadele de S și E, adică pe cele cu impact maxim asupra privitorului care intra în curtea bisericii.

Totodată, sondajele efectuate la nivelul tencuielilor exterioare au permis poziționarea traseelor centurilor de consolidare prevăzute de proiectul de reabilitare structurală de așa manieră încât să își îndeplinească rolul, dar și să nu afecteze puținele elemente originale păstrate din decorația monumentului. Concepută ca cercetare stratigrafică, intervenția de urgență a descoperit elemente definitorii pentru cronologia și aspectul monumentului, evoluând într-o acțiune finalizată cu o soluție de prezentare a paramentului complet documentată.

Fig. 13. Vedere asupra monumentului dinspre NV. (Șerbești, Neamț, 2005)

Biserica Adormirea Maicii Domnului, a mănăstirii Răchitoasa, județul Bacău

Ctitorită, așa cum spune și pisania de pe fațada sudică, în 1697 de către Ilie Enache vel Spătar și soția sa Tofana, biserica a fost refăcută în 1738, perioadă din care datează și pictura murală interioară, executată în tehnica tempera. Silueta foarte elansată a bisericii, ca și tehnica deficitară de construcție, au făcut ca arcele de susținere a celor trei turlor să cedeze în timp. Soluția adoptată de inginerul proiectant pentru consolidarea structurii impunea demolarea arcelor deformate și remodelarea lor după un traseu corect din punct de vedere al descărcării sistemului de boltire.

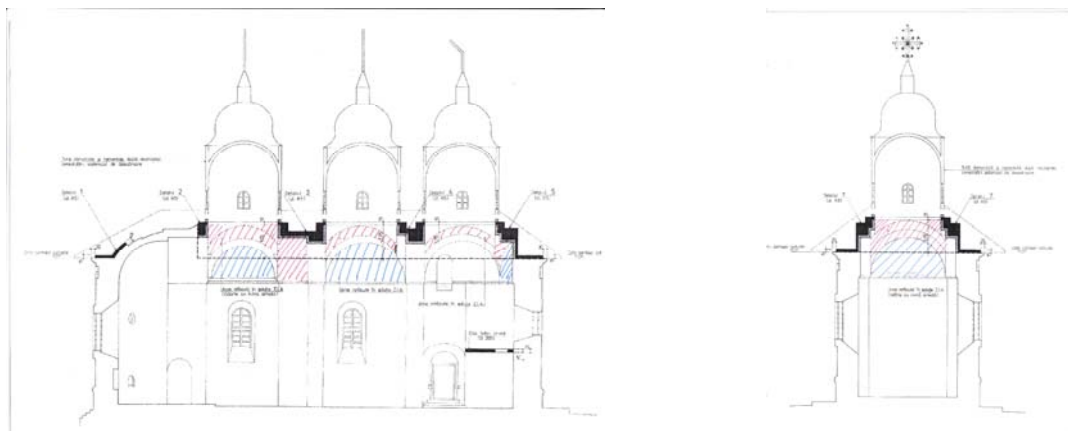

Fig. 14, 15. Secțiuni longitudinală, și transversală cu marcarea elementelor de arhitectură (a arcelor) care trebuie reconstruite, și de pe care se impune extragerea picturii murale. (Răchitoasa, Bacău-1998)

Din acest motiv, pictura murală aferentă zonelor propuse spre desfacere a fost extrasă, urmând ca, după terminarea intervenției de consolidare a structurii, fragmentele detașate să fie replantate pe amplasamentul inițial.

Dat fiind aspectul friabil al tencuiei suport pentru pictură, ca și pulverulența masivă manifestată la nivelul peliculei de culoare, tehnica aleasă pentru extragere a fost *strappo*.

Fig. 16, 17. Aspecte din interiorul bisericii, cu evidențierea stării e conservare a picturii rămase la poziție.
(Răchitoasa, Bacău, 1998)

S-au extras suprafețele de pictură care se suprapuneau cu traseele prevăzute pentru consolidarea monumentului. Suprafețele de pictură rămase la poziție au fost protejate în zona de contact cu aria de intervenție a constructorului, urmând ca după finalizarea intervenției acestuia, pe baza reactualizării proiectului de conservare și restaurare a picturii, să se procedeze la replantarea picturii extrase și restaurarea întregului ansamblu.

Între timp, căminul de bătrâni care ocupa spațiile fostei mănăstiri în 1998, când au fost începute intervențiile de urgență, a fost, tot în urmă cu câteva luni, mutat într-un nou sediu, iar vechile clădiri retrocedate mănăstirii. Restaurarea bisericii este finalizată, ea figurând la capitolul recepției pe anul 2006, în timp ce proiectul de restaurare a picturii murale se află în faza de reactualizare. Fragmentele extrase se află în continuare în custodia pictorului restaurator, până la finalizarea replantării lor pe vechiul amplasament.

Biserica Sfântul Gheorghe („Mirăuți”), din Suceava, jud. Suceava

Ridicată în secolul al XVII-lea pe locul vechii mitropolii a Moldovei, biserica Mirăuți a trecut prin multe modificări, una radicală fiind suferită în preajma anului 1900 când, în campania de restaurare coordonată de Karl Romstorfer, se reconstruiește jumătatea de sus a edificiului și se pictează interiorul și registrul superior al exteriorului bisericii.

Cea mai recentă acțiune de restaurare a monumentului, amplasat pe un pînten de teren argilos, a inclus, începând cu anul 1994, și intervenții asupra picturii murale interioare și exterioare, atât pentru asigurarea asistenței pe timpul intervenției de consolidare a structurii, cât și pentru restaurarea propriuzisă a ansamblului pictat.

Numărul mare al elementelor de consolidare proiectate, constând în centuri de subzidire, mediane și superioare cornișei, legate prin elemente verticale pe traseul contraforturilor a impus extragerea unor importante suprafețe din pictura murală exterioară, care conform proiectului inițial trebuiau replantate pe amplasamentul original, dar care, datorită evoluției urmate de lucrările de consolidare a construcției, au rămas în conservare, urmând ca eventual să fie prelucrate pentru expunere muzeală.

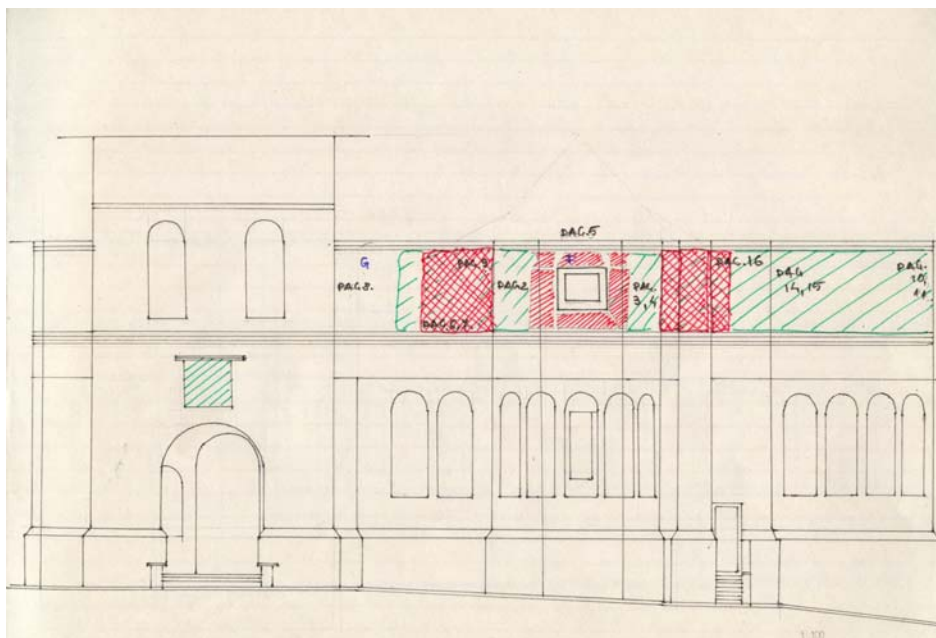

Fig. 18. Filă din Caietul de atașament al restauratorului de pictură murală, cu marcarea zonelor afectate de extragere; în centru, absida sudică. (Mirăuți, Suceava, 1995)

Bibliografie

Balș, I., Istudor, I., „Contribuții la cunoașterea materialelor folosite în pictura murală exterioară a bisericilor din secolul al XVI-lea din Bucovina și la unele probleme de tehnică”, în *R.M.*, An V, Nr. 6, 1968, p. 491-497.

Bandini, F., Lanfranchi, M., Senserini, U., „Attività' all'estero del settore pitture murali: un cantiere in Romania”, p. 124-130, în *OPD*, nr. 13, 2001

Basile, E. I., D'Anna, G., Rinaldi, S., Roccasecca, P., Spinelli, P., *I supporti nelle arti pittoriche - storia, tecnica, restauro /Parte prima - supporti parietali per graffiti e dipinti*, Mursia, Milano, 1990

Cantacuzino, Gheorghe I., „Opinii privind relația între cercetarea arheologică și restaurarea unor monumente istorice”, *CTS*, p. 72-74

Caproșu, I., Grigoraș, N., *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, Ed. Meridiane, București, 1968

Choay, Françoise, *Alegoria Patrimoniului*, Uniunea Arhitecților din România, Ed.Simetria, București, 1991

****Concepte și tehnici de restaurare*, Sesiunea de comunicări științifice a D.M.I., Bistrița, 8-10 oct. 1998

Conti, Cristiana, *Lo stacco e lo strappo delle pitture murali nei casi di incontestata necessità: vantaggi e svantaggi dei due procedimenti*, tesa di laurea, *OPD*, Firenze, 1984.

Curinschi-Vorona, Gheorghe, *Conservare, restaurare și punere în valoare a monumentelor istorice*, Ed.Tehnică, București, 1996

Ignat, Sanda, „Biserica Sf. Gheorghe - Șerbești, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț, cercetare arhitectură”, în *RMI*, Anul LXIV, Nr. 1-2 /1995, București 1996, p. 95-108

Ionescu, Dan, „Intervenția minimală”, în *CTS*, p. 59

Mihalcu, Mihail, *Valori medievale românești*, Ed. Sport-Turism, București, 1984

Desenele și fotografiile aparțin autorului